

"JAMILA" QISSASIDA MUHABBAT VA ADOLAT ZIDDIYATI

Allambergenov Anvar Erkabayevich,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD), O'zR FA O'zbek tili, adabiyoti va
folklori instituti katta ilmiy xodimi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Chingiz Aytmatovning "Jamila" qissasidagi muhabbat va adolat ziddiyati masalalari tahlilga tortilgan. Tahlillar davomida obrazlar munosabati, vaziyat, holat va detallar borasida so'z yuritilgan. Yozuvchining tasvir mahorati, uslubiy o'ziga xosligi, talqin qirralari haqida qisqacha bayon qilingan. Maqolada bahs etilayotgan mavzuga monand fikrlardan uzundilar keltirilgan.

Kalit so'zlar: mavzu, muhabbat, adolat, ziddiyat, uslubiy o'ziga xoslik, talqin, tahlil, tasvir, vaziyat, holat, mahorat.

Аннотация. В данной статье анализируется конфликт между любовью и справедливостью в рассказе Чингиза Айтматова «Джамиля». В ходе анализа обсуждалось соотношение образов, ситуации, и деталей. Кратко обсуждались имиджевое мастерство автора, стилистическое своеобразие и аспекты интерпретации. В статье содержится ряд мнений, близких к обсуждаемой в статье теме.

Ключевые слова: тема, любовь, справедливость, конфликт, стилистическое своеобразие, интерпретация, анализ, образ, ситуация, состояние, мастерство.

Abstract. In this article, the conflict between love and justice in Chingiz Aitmatov's short story "Jamila" is analyzed. During the analysis, the relation of images, situation, and details were discussed. The author's image skills, stylistic uniqueness, and interpretation aspects were briefly discussed. The article contains a number of similar opinions to the topic discussed in the article.

Key words: theme, love, justice, conflict, stylistic originality, interpretation, analysis, image, situation, state, skill.

Atoqli qirg'iz yozuvchisi, jahon adabiyotining yorqin siymolaridan biri Chingiz Aytmatovning "Jamila" qissasini o'qimagan o'zbek kitobxonlari deyarli yo'q bo'lsa kerak. Shu sababli ham qissa voqealariga batafsil to'xtalib o'tirmasdan to'g'ridan to'g'ri tahlillarga o'tmoqdamiz. Qissani o'qigan har bir kitobxonda Jamila haqiqatdan ham Sodiqni sevganmidi? Sevgan bo'lsa nega unga xiyonat qildi? Nega uni kutmadi? Jamilaning bu qilmishini oqlash mumkinmi yoki yo'q? Degan bir talay savollar tug'ilgan bo'lishi tabiiy. Shunday savollar qarshisida qolgan o'quvchi qissaning dastlabki voqealari bayoniga e'tibor qaratishi kerak. Ovulga aravakashlar zarurati borligi uchun Jamilani ham ular safiga qo'shish kerak edi. Buning uchun qaynona va qaynotadan ruxsat olish lozim. Muallif tilidan bayon qilinadiki, qaynota oiladagi barcha ishlar ixtiyorini qaynonga topshirgan. Shu sababli Jamilaning arava haydashiga ham ruxsat qaynonadan olinadi. "Jamila" qissasidagi voqealar asosan roviy ya'ni Seit tilidan beriladi "O'shanda bu ishning oqibati nima bilan tugashini oyim ham, men ham bilmagan edik. Jamilaning ikki ot qo'shilgan aravani bemalol haydab ketishiga hech ham shubha qilganim yo'q. Chunki u yoshligidan yilqichilar orasida o'sib, katta bo'lgan, tog' etagiga joylashgan Baqayir ovulidagi yilqichining

qizi edi, Sodiq akam ham chavandoz bo'lgan ekan, u bir kuni yaylovdagi chorvadorlar to'yi munosabati bilan o'tkazilgan poygada Jamilaga yetolmay qolgan ekan. Shundan keyin izza bo'lib, uni olib qochib ketganligini bilardim.”¹ Bu maqolamizga mavzuni qissadagi muhabbat va adolat ziddiyati deb nomlaganmiz. Asardan olganimiz ilk uzundida bir qizga adolatsizlik bo'lganini dalolatlovchi qisgagina jumla berilgan. Umumiy voqealar fonida ko'pchilik bu jumalarni eslayvermaydi. Sodiq qo'shni ovuldagi bir qizdan ot chopishda ortda qolib ketadi “shundan keyin izza bo'lib, uni olib qochib ketgan”. O'zining obro'si, hurmati va qadr-qimmatini yo'qotmaslik, qaytanga uni ko'tarish, yanada mustahkamlash uchun sevmasa ham Jamilani olib qochadi. O'zida qizga nisbatan muhabbat bo'lmagandan keyin Jamiladan unga nisbatan nimadir kutish adolatdanmi?! Bu gaplar bilan Jamilaning harakatlarini oqlayotganimiz yo'q. Lekin uni buzuqlikda ayblashimiz noto'g'ri. U nafsi yetovida Doniyorga ergashib ketdi desak ham xato bo'ladi.

Ba'zi sabablarga ko'ra urushga bormay, ovulda qolgan yigitlarning ayrimlari Jamilaga shilqimlik qilishganda u qattiq qarshilik qilgan. Shulardan biri Usmon. U salbiy obraz sifatida qissa sahnida bo'y ko'rsatadi. U oldin Jamilaga shilqimlik qiladi. Jamiladan unga nisbatan ro'yxushlik bo'lmay, faol qarshilik ko'rsatgandan keyin unga yuzlanib quyidagi gaplarni aytadi. “G'aram ostida taltayib yotgan Usmon qalin lablarini nafrat bilan burushtirib to'ng'illadi:

– Ol-a, mushukning bo'yi shiftga osig'liq turgan go'shtga yetmay, puf sassiq degan ekan... Shunga o'xshab, ko'p noz qilaverma. Ichingda jon-jon deb turibsanu, yana...”²

Aslida Usmon Jamilaning eri Sodiqning uzoq qarindoshi. U qandaydir bir sabab bilan urush maydonida emas, ovulda qolgan. Bu savolning javobi kitobxon uchun qorong'u. Haqiqiy erlar jang maydonida jon olib, jon berib yurgan bir paytda, Usmonga o'xshaganlar o'z ahvoliga qaramay sherlikni da'vo qilayotgan bir paytda Jamiladek qat'iyatli, ot chopishda uncha munch odamni oldiga o'tkazmaydigan, Usmon kabi sonda bor, sanoqda yo'qlarga o'zini xafa qildirib qo'ymaydigan qiz unga munosib javob qaytaradi. “Jamila unga yalt etib qaradi-da:

– Jon jon deb tursam turgandirman. Lekin peshonamga yozilgani shu ekan. Ey, ahmoq, buning kuladigan joyi bormi? Jon-jon deyish u yoqda tursin, ming yil toq o'tsam ham senga o'xshagan shumshuklarga nazarimni solmayman. Ahmoqsan. Ilgarigidek tinch zamon bo'lganda shunday deb bo'psan edi! –dedi.”³ Bir juvondan yengilish, jisman va ma'nan mag'lub bo'lish alami Usmonni g'alati bir ahvolga soladi. Muallif Usmonning hamiyatsiz bir inson ekanligini qissadagi obrazlar tilidan

¹ Aytmatov Ch. Jamila 8-9-betlar

² Aytmatov Ch. Jamila. “Yangi asr avlodi” T.: 2022-yil 12-bet

³ Aytmatov Ch. Jamila. “Yangi asr avlodi” T.: 2022-yil 12-bet.

quyidagi iqrorlarni keltirib o'tadi. 1) Usmon ham odammi? It ham bir, u ham bir. 2) Xudo bilsin, bunday erkaklar dunyoda yo'qdir ham! 3) Ha, Usmon o'zi kimu uning so'zi nima bo'lardi. Bundan tashqari uzoq bo'lsada qarindosh urug'chilikning, bir ovulning bulog'idan suv ichib, bir so'qmoqdan yurganlarining, ertaga Sodiq eson omon qaytib kelsa uning ko'ziga, qarindosh urug'larning yuziga qanday qarayman degan istiholaning yo'qligi, Usmonning naqadar tuban kishi ekanligini ko'rsatadi. Yana ta'kidlash kerakki, yosh bo'lsada Seitning shu yerda borligiga qaramasdan o'zining qabih niyatini amalga oshirish uchun harakat qilganligi ham u haqda tasavvur hosil qilishga yetarli tasvir deb bimalol aytish mumkin. Usmonning bu harakatlarini hech bir qo'rquvsiz, hadiksiz amalga oshirishga urinishining bir nechta omillarni sanab o'tishga harakat qilamiz.

Birinchidan, shaxvoniy nafs qutqusiga tushub qolgan Usmonning xayoliga hech narsa kelmagan va nafsini qondirish yo'lida hech narsa ko'ziga ko'rinmaganligida;

Ikkinchidan, Sodiq Jamilani, Jamila esa Sodiqni haqiqiy ma'noda, chin ma'noda sevmaydi. Qirg'izlarning an'analari bo'yicha yigit qizni olib qochganligi munosabati bilan urfga binoan shunchaki er xotin bo'lib yashayotganligida;

Uchinchidan, muhabbat ustiga qurilmagan oila rasmiyatchilik kasb etishidan boshqa narsa emasligini bilib, shaxvoniy taklifga so'zsiz ko'nishiga astoydil amin bo'lib, shu ishga qo'l urganligida;

To'rtinchidan, yosh juvonning uzoq vaqtdan beri yolg'iz yashayotganligi sababli bu taklif unga ham ma'qul keladi deb o'ylaganligida;

Yana shu kabi katta-kichik sabablarni qator sanash mumkin. Lekin shuncha sabablar bo'lishiga qaramasdan Jamila Usmonni rad etadi. Nafaqat rad etadi, balki uning bu ishiga, muomalasiga, gap so'ziga yarasha munosib javob qaytaradi. Buni kutmagan Usmon Jamiladan qasd olishni ko'ngliga tugib qo'yadi. Usmonning bu niyati qissada ochiqdanmaydi, biroq asar yakunidagi vaziyatdan (Doniyor bilan Jamilaning birgalashib qochib ketishidan) ustalik bilan foydalanganligining o'zi bu niyat Usmonning ko'nglida ildiz otib ulgurganligidan darak beradi. Usmon uzoq bo'lsada qarindoshiga, uning toptalgan or-nomusiga achingan kishi qiyofasiga kirishi o'quvchida kuchli nafrat uyg'otadi. Usmonning ikkiyuzlamachiligiga uning quyidagi gaplarini yaqqol misoli tariqasida ko'rsatishimiz mumkin. Voqea bayoni roviy Seit tilidan berilyapti. "Qorong'unda timirskilanib uyga kelganimda hovlimizda shovqin-suron avjida edi: it egasini tanimasdi. Kimdir otga egar urardi. Bezori Usmon bo'lsa, har kungidek mast, otini gijinglatib, ovozining boricha baqirardi:

– Aytmaganmidim, mana, oqibati nima bo'ldi. Yo'lchiboy ota sharmandayi sharmisor bo'ldi. Qani ketdik, bu sayoq it, chala qozoqni ushlab bo'ynini uzmasam, otimni boshqa qo'yaman. O'n yilga kesilsam, kesilamanu, lekin har qanday yalangoyoqning xotinlarimizni olib ketishiga yo'l qo'ymayman. Qani kettik,

yigitlar!”⁴ Vaziyatdan foydalanish, ovul aholisiga va Sodiqqa o‘zini chin do‘st deb ko‘rsatish, shuning barobarida Jamiladan qing‘ir taklifiga keskin rad javobini olganligi, uning ustiga o‘zini yer bilan bir qilganligi uchun Jamiladan, qolaversa, o‘ziga zimdan raqib deb bilgani, o‘zi ta‘riflagandek chala qozoq, sayoq it va hech vaqosi yo‘q (shu holida Jamilaning e‘tiborini qozongan) Doniyordan qasd olishni ko‘zlagan Usmon o‘quvchi ko‘z o‘ngida butun yovuzligi, chirkinligi bilan namoyon bo‘ladi. Usmon kabilar har qanday vaziyatda, har qanday holatda, hayotda hamadabiyotning turli xil janrlarida ham salbiy obraz sifatida gavdalanaveradi. Usmon obrazi har qanaqasiga muhabbat uchligidagi ortiqcha uchinchil shaxs ro‘lini bajaradi. Sodiq, Jamila, Usmon bu uchlik qissada Doniyor obrazi harakatlana boshlagunicha shu tarzda bo‘y ko‘rsatadi. Doniyor va Jamila o‘rtasida yaqinlik paydo bo‘lganidan keyin esa, Sodiq, Jamila, Doniyor uchligi maydonga keladi. Usmonning ismi bu safaruchlikda qayd etilmagan bo‘lsada, bu uchlik mojarosida faol ishtirok etuvchi obraz sifatida baholanadi.

Sodiq nohaqlik qurboni(mi)? Qissada eng kam harakatlangan, ammo voqealar markazida bo‘lgan, ko‘pchilik nazarida asosiy jabrdiyda, nohaqlik ko‘rgan va g‘ururi toptalgan obraz Sodiq haqidagi tahlillarga kirishsak. Sodiq qirg‘iz ovullarining birida katta bo‘lgan, chavondo, dehqon yigit. Qo‘shni ovullarning birida uluq choptirishda Jamiladan ortda qolib ketgan Sodiq izza bo‘lganligi boisidan qizni olib qochadi. Shu yo‘l bilan o‘zini uyatli holatdan (ot chopishda qiz boladan ortda qolishini o‘ziga nomus deb bilgan va shu ishni obrosini tiklashning yagona yo‘li sifatida amalga oshirgan) chiqargan. Sodiq uylanishi bilan bir paytda urush boshlanib qoladi. Uurushga ketadi. Asosiy voqealar Sodiqning urushdalik vaqtida sodir bo‘ladi. Obrazlar tilidan retrospektiv syujet yordamida o‘tgan hodisalar eslanadi. Aslida qissaning o‘zi syujetning aynan shu turi ustiga qurilgan desak ham yanglishmagan bo‘lamiz. Asosiy roviy Seit gaplari bilan qissa shunday boshlanadi. “Har gal safarga chiqishim oldidan kichkina yog‘och ramkaga solingan surat oldida turish menga odat bo‘lib qolgandi. Ertaga ovulga jo‘nashim kerak. Mana, hozir ham o‘sha suratga tikilib, go‘yo undan oq yo‘l tilayotgandek ko‘zimni uzloqmay, uzoq termilib qoldim.”⁵ Kitobxonning qissaga bo‘lgan qiziqishi shu boshlamadanoq ortib boradi. Voqealar shu tariqa surat chizilishining olis tarixiga qarab evriladi. Aslida Seit bilan Sodiq otasi ham onasi ham boshqa boshqa, lekin aka-uka ekanligining murakkab va chigal sabablari bayon etiladi. Ammo, Sodiq haqida deyarli gapirilmaydi.

Voqealar davomida goh urush maydonlaridan, gohida gospitaldan siyrak bo‘lsada Sodiqning nomidan ovulga xatlar kelib turadi. “Darvoqe, xat yozishda bizning o‘zimizga xos bir taomilimiz bor. Harbiydagi akalarim xatni otamning

⁴ Aytmatov Ch. Jamila. “Yangi asr avlodi” T.: 2022-yil 64-bet

⁵ Aytmatov Ch. Jamila. “Yangi asr avlodi” T.: 2022-yil 3-bet

nomiga yozishardi, pochta bilan bo'lsa ularni onamga berardi, ularga javob yozish mening vazifam edi. Xatni o'qiy boshlashim bilan unda nimalar yozilganini darrov bilib olardim. Chunki hamma xatlar egiz qo'zilardek bir-biriga o'xshardi. Sodiqlik akam har doim xatni "Sog'inchilik salom xat" degan so'zdan boshlardi. Keyin: "Yetib ma'lum bo'lsinki, u tomonda, ya'ni gullab-yashnayotgan Tolosning salqin havosida sog'-salomat, o'ynab-kulib yurgan jondan aziz, mehribon otajonim Yo'lchiboyga", – deb salomni otamdan boshlardi, keyin katta oyimni, so'ngra ishchan oyimni, ana undan keyin qavm-qarindoshlarimizning sog'ligini so'rab, eng oxirida "shuningdekxotinim Jamila ham eson-omon yuribdimi?" – deb bir og'iz qistirib o'tardi."⁶ Ko'chirmadan ko'rinayotgani, Jamila eng oxirgi o'rinlarda eslangan, so'ralgan. Bu borada Sodiqni ayblash qiyin. Negaki, bunday holatda ota-onadan, qarindosh- urug'lardan oldin xotining ahvoli bilan qiziqish turkiy xalqlar tarbiyasiga to'g'ri kelmaydigan odobsizlik hisoblanadi. Ammo izlagan imkon topadi deganlaridek Sodiqham bir yo'lini topib Jamilaning ko'nglini olishi kerak edi. Sababi o'zi yaxshi bilmagan, tanimagan odamlari orasida faqat Sodiq uchun yurgan, ixtiyorsiz bo'lsada ungagina bog'langanini unutmasligi lozim edi. Shularni inobatga olgan holda Jamila uchun alohida xat yozishi mumkin edi. Nazarimizda bunday e'tiborsizlik qisqa bo'lsada birga yashagan davrlarida ham muttassil davom etgan. Shu kabi katta kichik sabablar oqibati nima bo'lganligini qissa yakunida ayonlashadi. Xatlar o'zi siyrak kelganligi, shu to'rt enlik xatni olish ham bayram bo'lishi alohida masala. Jamilaning ham intizorlik bilan xat kutishini, kutganda ham faqatgina xat bilan kifoyalanmasdan uning ichidagi mazmuni bilan nihoyatda qiziqishini quyidagi parchadan ham anglab olishimiz qiyin emas. "Jamila har safar xatni qo'lga olishi bilan o'z-o'zidan qizarib ketar, uni harislik bilan tez-tez o'qiy boshlardi. Lekin xatning oxiriga yaqinlashgani sayin yuzidagi quvonch alangalari so'nib, rangi o'chib, qoshlari yana chimrilib qolardi. Ba'zida xatni oxirigacha o'qib chiqishga ham sabri chidamay, hafsalasi pir bo'ladi-yu, g'ing demasdan, go'yo qarz olgan narsasini qaytarib berayotgandek bo'shashib xatni oyimning qo'lga tutqazardi."⁷ Jamilaning kutgan narsasi, kutgan gap yoki kutgan odami xatda o'z belgisini, o'z aksini ko'rsatmaganligidan hafsalasi pir bo'ladi. Undagi kutush, ishonch, umid tuyg'ulariga zaha yetayotganligining bosh sabablaridan biri u xatlarda kutgan odamining zohirini ko'rolmayotganidan edi.

Shunday xatlardan yana birini Jamilaning uzoq qarindoshi va hamqishlog'i Karim ismli frontdan qaytayotgan yigit olib keladi. Qissada bu xatning Jamilaga yetibkelish tarixi qiziqarli tarzda tasvirlangan. Bu voqeaning asosiy nuqtalardan biri quyidagi parchada o'z aksini topgan.

⁶ Aytmatov Ch. Jamila. "Yangi asr avlodi" T.: 2022-yil 15-bet

⁷ Aytmatov Ch. Jamila. "Yangi asr avlodi" T.: 2022-yil 16-bet

“– Buni qara, xuddi bilgandek shu yoqqa qayrilibman-a! – dedi u hayajon bilan. – Sodiqlarning yonidan chiqqanimga atiga besh kun bo‘ldi, gospitalda u bilan birga yotdik, Xudo xohlasa, u ham bir ikki oyda kelib qoladi. Men ketayotganimda xotiningga xat yozib ber, o‘z qo‘lim bilan topshiray, deb xat yozdirib olganman... Juda yaxshi qilgan ekanman-da, mana, omonatingni ol! – deb xursand bo‘lib, askar shinelining ichidan uchburchak xatni olib, Jamilaga uzatdi.”⁸ Undan keyin xatni olgan Jamilaning holati tasvirlanadi. Xat matni qissada keltirilmaydi. Lekin, parchadadiqqat qaratishimiz zarur bo‘lgan bir o‘rinlar mavjud. U ham bo‘lsa Karimning gospitaldan ketayotgan paytida Sodiqqa xotiningga xat yozib ber, o‘z qo‘lim bilan topshiray deb xat yozdirib olishida. O‘quvchida (nazarimizda Jamilada ham shunday)savol tug‘iladi. Nega xat yozib berish tashabbusi Sodiqdan chiqmadi? Nega xat yozib bo‘lib Karimga xatni aynan Jamilaga yetkazish kerakligini iltimos qilmadi. Jamilaning qat’iy qaror qabul qilishida ham aynan shu xatning yozilish tarixi, jarayoni va xat (o‘quvchiga ochiq qolmagan bo‘lsada) mazmuni ham asosiy sabab bo‘lishi shubhasiz. Shu xat voqealarning yangi to‘lqiniga sabab bo‘ladi. Tabir joiz bo‘lsa, aynan, shu xat voqealarni tezlashtirib, ularni yangi o‘zanga burib yuboradi.

Sodiqning xotiniga nisbatan e‘tiborsizligini, balki o‘zining nazdida yetarlicha e‘tibor qaratganman deb hisoblar. Aniqrog‘i xotini kutgan e‘tiborni bermaganligining o‘zi Jamilaga nisbatan nohaqlik bo‘lgandir. Sodiqqa nisbatan nohaqlik bo‘ldimi degan savolni o‘rtaga qo‘yar ekanmiz oldin Jamilaga nisbatan bo‘lgan nohaqliklarni, adolatsizliklarni bir o‘ylab ko‘rish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Ochig‘ini aytishimiz lozimki, qissada Jamilaga nisbatan qilingan haqsizliklar qabarib, bo‘rtib ko‘rinmaydi. Qaytanga elga kelgan to‘y qabilida baholanadi, hatto shu vaj bilan bu e‘tiborsizlik harakatlari oqlanadi ham. Jamilaning esa, birgina harakati uni ayblashga bema'lol yetadi. Voqeaga baho berish, sharhlash yoki tahlilga tortishdan oldin unga qaysi nazar bilan qarashlik juda muhim sanaladi. Balki, Sodiq qon kechib, jon olib, jon berib, Vatan oldidagi burchini bajarayotgan bir paytda Jamila unga ikkilamchi masala bo‘lib ko‘ringan bo‘lishi ham ehtimolligi bor, albatta. O‘zbekning bobodehqon shoiri Mirtemir qalamiga mansub “Surat” dostonidan olingan uzundidagi lirik qahramon bilan Sodiqning kechinmalari aynan bir xil bo‘lishi mumkin emas deb kim qat’iy ayta oladi.

Gunohim ne? Jangda bo‘lganim,
Qon kechganim, yuz bor o‘lganim?
Diydoringni unutmayin,
O‘limlardan hatlab kelganim⁹

8 Aytmatov Ch. Jamila. “Yangi asr avlodi” T.: 2022-yil 56-bet

9. Mirtemir. Surat doston www.kh-davron.uz

Nima bo'lganda ham Jamilaning qarori qat'iylashishida Sodiqning harakatlari, xatlari hal qiluvchi vosita vazifasini bajargan bo'lsa ne ajab. Bu yerda yozuvchi umumiy voqealar oqibatlarining sababi sifatida kichik bir detal o'laroq xat vositasidan mohirona foydalanganiga guvoh bo'lamiz.

Jamila obrazi ham qissadagi boshqa barcha obrazlar kabi (Seit obrazidan tashqari, albatta) tashqaridan kuzatiladi. Shu qatori Jamila ham qissaning boshidan to Doniyor bilan birgalikda bosh olib ketguniga qadar Seit nigohi (aslida muallif nigohi) bilan kuzatiladi, tasvirlanadi. Yuqorida tahlilga tortganimiz Usmon va Sodiq obrazlar bilan teng ravishda o'z-o'zidan Jamila obrazi ham bor edi. Ularning bir butunligisiz qissani yaxlit asar sifatida tasavvur qilishimiz qiyin bo'ladi. Jamila haqida bir yoqlama tasavvur qilishimiz qiyin. Negaki, muallif bu obrazni salbiy yoki ijobiy jihatlarini qabartirib ko'rsatmaydi. O'quvchini biryoqlama yo'naltirmaydi. O'quvchi faqat tashqi kuzatuv asosida gavalantirilgan obrazni tafakkuri, dunyoqarashi va saviyasidan kelib chiqqan holda baholaydi. Jamilani qilmishi uchun oqlaydiganlar ham, qoralaydiganlar ham talaygina. Ularning o'ziga yarasha izohlari, sharhlari, sabablari bor, albatta. Jamilaning harakatlariga ikki xil sabab ko'rsatish mumkin. Va shularning bittasi haqiqat bo'lib chiqadi. Bu dunyoda mutloq haqiqat yo'qligini inobatga oladigan bo'lsak shu bittasi ham mutloqlik kasb etmaydi. Shunday bo'lsada Jamilaning haraktlarini ikki xil tarzda izohlashga urinamiz.

Birinchisi, Jamila xato qildi. Xatosi shuki, el boshiga kelgan to'yda el qatori bo'lmadi. Eliga, eriga, yaqinlariyu butun ovul odamlari yuziga oyoq qo'ydi. Sharq ayoliga, musulima ayolga, turkiy ayollarga zid bo'lgan ishni qildi. Milliy qadriyatlar nuqtayi nazaridan qaralganda uyat, diniy qadriyatlar nuqtayi nazaridan qaralganda og'ir gunoh sanaladigan, yuqoridagi qadriyatlarning ikkalasiga ham mutlaqo zid bo'lgan, ayol shani, iffati, nomusiga yarashmagan ishni qildi. Urushda ko'plar turmush o'rtog'idan ayrildi, ko'plar umr yo'ldoshining bedarak yo'qolgan degan xabarini olib ularning tirigi yoki o'ligining (kutuvchilarning ko'plari bir tasodif bilan qaytib kelsa degan umid bilan yashaganligi ham ayon haqiqat) xabari kelishiga maqtal edi. Jamila ahyon-ahyonda bo'lsada erining xabarini bilib turardi. Boshqalarning intizor kutganlari kelmasayu urushdan qon kechib kelgan vatanningbir mard o'g'loniga ayol bo'lish sharafigini toptash qaysi haqiqatga to'g'ri keladi?!

Jamilaning o'z haqiqatlari bor bo'lishi shubhasiz. Va shuning bilan birgalikda u haqiqatlarni yoqlaydiganlar, mustahkamlaydiganlar, himoya qiladiganlar ham topilishi aniq. Usmon obrazi tahlili davomida bir eslab o'tgan edik. Agar Jamila faqatgina ko'ngilxushlik, vaqtichog'lik uchun Doniyorga ilakishib qolgan bo'lsa, shuning natijasida u bilan birga qochishga majbur bo'lgan bo'lsa, Doniyordan oldin Usmondan bu jirkanchlik uchun dastlabki qadam tashlangan edi. Jamilaning keskin qarshiligiga Seit guvoh.

Bundan tashqari, Jamila so'nggi vaqtlarda Doniyor bilan munosabati murakkablashib, o'zi xohlamagan o'zanga burilib ketishini taxmin qilgan holda u bilan tutashishi mumkin bo'lgan yo'llarni tark etishni xohlaydi va arava haydash ishga mas'ul qilib qo'ygan O'rozmat oqsoqolning oldiga boradi va deydi...

– Aravangizni oling! Qayoqqa yuborsangiz ham mayli, lekin stansiyaga g'alla tashimayman!

– Ie, senga nima bo'ldi, Jamilaxon, jin tegdimi? – dedi O'rozmat hazillashib.

– Jin tekkani yo'g'-u, lekin bormayman dedimmi, bormayman.

O'rozmatning jahli chiqdi:

– Bu gapingni qo'y, g'alla tashiysan, vassalom. Dedi u qo'ltiqtayog'ini yerga do'q etkazib urib. – Agar birov xafa qilgan bo'lsa, ayt, mana shu tayog'im bilan gardaniga bir tushiray. Bo'lmasa, ishingga jo'na. G'alla menga emas, frontga kerak, ering ham frontda-ku."¹⁰

Tavba ostonasida turgan Jamila bir qarorga kelgan bo'lishi, xayoliga kelgan fikrlarni haydab Sodiqqa sodiq rafiq, el yurt oldida iffatli kelin bo'lish uning qat'iy ahdi bo'lgandir. Bu ahdida sobit turishi uchun Doniyorni ko'rmasam bo'ldi degan yechimga kelgandir. Ammo, lekin, biroq unday bo'lmadi. Afsuski, unday bo'lmadi. "Shunday qilib, gapga chechanlik cho'rtkesarlik, xushchaqchqlik xarakteri chekka qirg'iz ovulida qudratli bir kuchni yuzaga keltiradi. Biroq ko'pchilik bu kuchning taftini, mohiyatini sezmas, anglamas yoki e'tibor qilmasdi. Unga o'zlarining saviyasi, fikrlash darajasidan kelib chiqib baho berardi."¹¹ Bahoki, biz uni qissadagiobrazlarning va shu vaqtgacha uni o'qiganlarning va aynan Jamilani ayblaydiganlarning fikrlarini yuqorida umumlashma tarzida berib o'tgandik. Nima bo'lganda ham Jamilaning bir qarorga kelishida uning atrofidagilar ham asosiy omil bo'lganligi shubhasiz. Bular sirasiga qaynota, qaynona, er, qayin uka, ovul ahli, oqsoqollar-u, kampirlar hamma-hammasi sababchilar ichida bor.

Muallif maqsadidan kelib chiqqan holda Jamila haqida to'liq tasavvurga ega bo'la olmaganimiz kabi, Doniyor haqida ham to'kis tushunchaga ega bo'la olmaymiz. Doniyordagi sirlilik uni tushunishga bo'lgan harakatlarimizni ikki karra murakkablashtiradi. Jangda yaralanib ovulga kelgan tub ildizi shu yerlik bo'lgan "Doniyor qiyofasida o'ziga xos izalyatsiyalangan, katta ishlarga qodir sirli vujud paydo bo'lib, odamlarda hayart tuyg'usini uyg'otdi."¹² U bilan ancha vaqt birga yuribham uning fel atvori haqida tayinli bir fikr, aniq bir gap aytish ham atrofdagilar uchunmahol bir yumush.

¹⁰ Aytmatov Ch. Jamila. "Yangi asr avlodi" T.: 2022-yil 52-bet

¹¹ G'aniyev I., Ibrogimov R. Chingiz Aytmatov va XXI asr. "Akademnashr" 2013-yil 87-bet

¹² G'aniyev I., Ibrogimov R. Chingiz Aytmatov va XXI asr. "Akademnashr" 2013-yil 89-bet

Doniyor obrazida ham bir vaqtning o'zida ikki qiyofa ko'rinada. Bu ikki qiyofani ikkiyuzlamachilik bilan bir tushunish umuman noto'g'ri bo'ladi. Ikki qiyofaki, birisida mardlik, jasurlik, botirlik, ishiga puxtalik, mehribonlik, vatanparvarlik kabi tushunchalari balq urib tursa, ikkinchisida pismiqlik, ichidanpishganlik, ayyorlik kabi birlamchi taassurot yuzaki tushunchalar turadi. Bu ikki qiyofaga sababchi bo'lgan har bir jihatga alohida-alohida sharh berish mumkin. Masalan, Doniyorning vatanparvarligi nimalarda yaqqol ko'rinadi? Uning vatanparvarligi eng avvalo, vatan uchun jang qilganida. Jangadan keyin yana kindik qoni tomgan ovuliga qaytganida. Vatan sog'inchi bilan yongan yuragini ohsta ohangga solib Olatog'ni alqab qo'shiq aytganida.

Eh, Olatog', Olatog',

Ota-bobom o'sgan yer

deb kuylab yubordi. Biroq u yana to'xtab, yo'talib qo'ydi, lekin keyingi ikki misrani yurakdan chiqarib zavq bilan aytdi:

Ey, Olatog', Olatog',

Oq bulut qalqib ko'chgan yer!¹³

Bu uzundini o'qigan kishi ikki-uch jumlaning bir-biriga qofiya qilishning nimasi vatanparvarlik degan fikrga kelishi mumkin. Lekin qissaning o'zini asarning ruhiga kirib o'qigan o'quvchida boshqacha talqin bo'lishi tabiiy. Bu misralarning aytuvchisi vatanga bo'lgan mehrini, vatanga bo'lgan muhabbatini, so'zlar, ohanglar bilan yurak-yuragidan vulqondek otilib chiqayotganini his qiladi. "Oltin donalari kabi keksa xirmonchilarning panshaxalaridan sachrab tushayotgan bug'doy donalarining mayin shildirashida ham, ko'kda parvoz qilib yurgan yolg'iz kalxatning qanot qoqishidan ham, xullas, ko'rib, uqib, sezib yurgan narsalarimning hammasidan Doniyorning kuyi eshitilayotgandek bo'lardi."¹⁴ Doniyorning kuyi shu qadar jozib ediki, uning ohangidan sevgi, sog'inchi, muhabbat, hijron tuyg'ularining qorishiq nafasi ufurib turardi.

Ishchanlik, mehnatkashlik, mehnatdan qochmaslik borasidagi fikrlar tasdig'ini uning ikki-uch kishi birgalashib ko'taradigan katta qopni bir o'zi aravadan olib ko'rsatilgan manzilgacha yerga qo'ymasdan, boshqalardan yordam olmasdan, kerak bo'lsa hayotini xavf ostiga qo'yib olib borganida ko'rishimiz mumkin. Mehribonligi borasidagi fikrlarga ham talay misol keltirish mumkin. Va amin bo'lish kerakki, mehrni so'zsiz ham izhor etish, ma'lum bir harakatlar yoki nigohlar orqali ham namoyon qilish mumkinligiga. "Men ham o'zimni to'xtata olmay qotib-qotib kulardim. Bu safar yangamni qo'riqlash esimga ham kelmabdi. Birgina Doniyor indamay, qovog'ini solib o'tirardi. Unga ko'zim tushishi bilan men ham jim bo'ldim.

¹³ Aytmatov Ch. Jamila. "Yangi asr avlodi" T.: 2022-yil 36-bet

¹⁴ G'aniyev I., Ibrogimov R. Chingiz Aytmatov va XXI asr. "Akademnashr" 2013-yil 40-bet

U xirmonning bir chekkasida yolg'iz o'zi o'tirgan ekan. Doniyor yigitlarga yeb qo'ygudek o'qrayib qarar, vajohatidan go'yo hozir yugurib borib Jamilani ularning qo'lidan ajratib oladigandek edi.”¹⁵ Ko'chirmadagi oddiygina bir misoldan mehr va qahr ifodalaniyotganligini anglash qiyin emas. Bu lavhada Jamilaga hazil-huzil qilayotgan yigitlarga nisbatan kuchli g'azab zohiran ko'rinayotgan bo'lsa, botinan Jamilani qizg'onish, lekin uni oshkor eta olmaslik alami, o'z mehrini hech bo'lmasa shular kabi hazil-huzil orqali namoyon eta olmayotganligidan qiynalish tuyg'ulari Doniorni o'rtayotganligi uning portretidan ayon bo'lib turibdi. G'alla dalasidan stansiyaga butun mavsum davomida g'alla tashish asnosida Doniyor Jamilani pinhona sevdi, pinhona ayadi, pinhona erkalatdi. Sinchiklab qaralsa izhorlarning barisi ramzlar bilan oshkor qilingan Jamila ham buni dastlabki, bosqichlardayoq sezib kuni mensimagan, hazillashish asnosida kamsitgandi. “Hoy yigit, isming nima, Doniormidi, ko'rinishdan erkakka o'xshaysan-ku, qani yo'l boshla!”¹⁶ Jamila tomonidan Doniyorga nisbatan e'tiborsizlik, gap orasida yuqoridagi qabilda pichinglar, kesatiqlar, kamsitishlar bu kabi munosabatlar boshida hazil-mazax gaplar bo'lsa, keyinchalik Doniorni kuzatish, yaqindan bilish natijasida o'zgaradi. “Kunlardan birida biz stansiyadan ovulga qaytib kelayotgan edik. Qosh qorayib qolgandi. Ko'kda yulduzlar jimirlardi, atrof jimjit, bu sukunatni Doniyorning vodiy bo'ylab yangragan ashulasigina buzardi. Jamila ikkimiz uning orqasidan borardik. Doniyorning ashulasi bu safar negadir yolg'izlik dard alamlarini ifoda qilgandek juda mungli eshitilib, tomog'imga bir barsa tiqilgandek bo'ldi. Jamila bu safar qo'llarini Doniyor tomon uzatib, unga yaqin bordi-da, aravaga suyanib, boshini quyi solganicha indamay ketaverdi. Doniyorning ovozi tobora kuchayib, tungi dashtda yangidan to'lqinlana boshlaganda, Jamila qaddini rostlaganicha aravaga sakrab chiqib oldi.”¹⁷ O'zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripovning har bandi “U qo'shiq kuyladi yor shaniga mast...” deb boshlanuvchi go'zal she'ri nazarimizda aynan Doniyorning ovulga kelganidan boshlab to Jamila bilan u yerni tark etgunicha bo'lgan voqealarni o'zida aks ettirgandek taassurot qoldiradi.

U qo'shiq kuyladi yor sha'niga mast, Na kuldi, na qatra to'kdi yoshini.
U kuyladi mag'rur, qiz bo'lsa shu vaqt Huzuriga keldi egib boshini.¹⁸

Doniyor Jamilaning sevgisini qozonish uchun unga ortiqcha va'dalar bergani yo'q. Yolg'on gapirgani yo'q. Doniyorda na uy, na boshpana, na qora tortib boradigan biror yaqin insoni bor edi. Lekin unda sevgi to'la yurak bor, mehr bor muhabbat bor! Doniyor uylanmagan yigit edi, u xohlasa onasi o'pmagan qizga uylanishi, shu ovulning o'zida oila qurib bola chaqali bo'lishi mumkin edi. Nega aynan birovning

¹⁵ Aytmatov Ch. Jamila. “Yangi asr avlodi” T.: 2022-yil 45-bet

¹⁶ Aytmatov Ch. Jamila. “Yangi asr avlodi” T.: 2022-yil 24-bet

¹⁷ Aytmatov Ch. Jamila. “Yangi asr avlodi” T.: 2022-yil 49-bet

¹⁸ Oripov A. U qo'shiq kuyladi... www.ziyouz.com

hasmini, jufti halolini tanladi. Muhabbat deb atalmish bir tuyg'u Doniyorni shuishlarga undadimi? Muhabbat atalmish tuyg'u Jamiladek sho'x shaddod ayolni yuvoshgina bir tarzda ko'nglida muhabbat va adolatning olishuvlari bilan Doniyorning yetovida ketishga sabab bo'ldimi? Xuddi shu olishuv Doniyorning ham qalbini o'rtamagan deb kim ayta oladi?!

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Aytmatov Ch. Jamila "Yangi asr avlodi" T.: 2022-yil.
2. G'aniyev I., Ibrogimov R. Chingiz Aytmatov va XXI asr. "Akademnashr" T.: 2013-yil.
3. www.ziyouz.com
4. www.kh-davron.uz